

SÖZ EDİMLERİ KURAMI AÇISINDAN KURGUSAL ANLATI METİNLERİNDE SÖZ AKTARIMI

*Soner AKŞEHİRLİ**

ÖZET

Söz ya da söylem aktarımı hem günlük iletişimde hem de kurgusal anlatı metinlerinde sıkça görülen dilbilimsel bir olgudur. Dilbilim açısından söz aktarımı doğrudan, dolaylı ve serbest dolaylı olmak üzere üç temel biçimde ele alınır. J.L.Austin tarafından geliştirilen söz edimleri kuramı ise, söz aktarımına farklı bir açıdan bakmamızı sağlayabilir. Kurama göre bir söz söylemek (düzsöz), bir iş yapmaktır (edimsöz). Ayrıca söylenen sözün etkisiyle yapılan bir iş de olabilir (etkisöz). Günlük iletişimde aktarıcı, kurgusal metinlerde ise anlatıcı söz aktarımını gerçekleştirirken, aktardığı sözün düzsöz, edimsöz ve etkisöz bileşenlerinden herhangi birini, ikisini ya da üçünü birden aktarabilir. Bu aynı zamanda anlatsal metinleri yöneten bakış açısının belirlenmesinde de dikkate alınması gereken bir süreçtir. Böylece kurgusal metinler için söz edimleri kuramına dayanan yeni bir söz aktarım tipolojisi oluşturulabilir.

Anahtar Kelimeler: söz aktarımı, söz edimleri kuramı, düzsöz edimi, edimsöz edimi, anlatsal metin.

REPORTED SPEECH IN FICTIONAL NARRATIVE TEXTS IN TERMS OF SPEECH ACTS THEORY

ABSTRACT

Speech or discourse reporting (speech representation) is a linguistic phenomenon which is seen both in ordinary communication and fictional narrative texts. In linguistics, speech reporting is differentiated as direct, indirect and free-indirect speech. On the other and, speech acts theory, suggested by J.L.Auistin, can provide a new perspective for speech reporting. According to theory, to say or to produce a statement (locutionary act) is to perform an act (illocutionary act). Moreover, one can performed an act influenced by an locutionary act. In ordinary communication, reporter and in fictional texts narrator may report one, two or all of the locutionary act, illocutionary act and perlocutionary act of reported statement. At the same time, these processes must considered in determining point of view that governing narrative texts. So that, we can develop a new typology of speech reporting for fictional texts.

Key Words: speech reporting, speech acts theory, locutionary act, illocutionary act, narrative text.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: soner.aksehirlil@ege.edu.tr

1. Söz Aktarımına Genel Bir Bakış

Söz aktarımı, bir konuşucunun ya da bir sözceleme öznesinin¹, kendisine ait olmayan ya da kendisine ait olsa da konuşma anından daha önce söylenmiş bir sözü aktarmasıdır. Bu durumda biri aktarılan söz biri de aktaran söz olmak üzere iki ayrı sözceleme edimi vardır. Aktaran söz ile aktarılan sözün bütünüyle aynı olması “doğrudan söz aktarımı” (direct discourse) olarak bilinir. Ancak burada yine de iki ayrı sözceleme ediminin olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü her ne kadar dilbilgisel ve anlamsal açıdan aynı olsalar da iki farklı sözceleme öznesi olduğu için farklı sözceler söz konusudur. Bir kişinin, daha önce kendisi tarafından söylenmiş bir sözü aktardığı durumlarda da aynı ikilik geçerlidir. Bu kez sözceleme öznesi aynı olmasına karşın sözceleme zamanı farklıdır ve bu nedenle yine iki ayrı sözce bulunur. Aktarılan sözün, aktarıcı tarafından bazı dilbilgisel değişikliklerle aktarılması ise “dolaylı aktarım” ya da “dolaylı söylem” (indirect discourse) olarak bilinir. Bu tür aktarımda sözcü aktarılan ile sözcü aktaranın aynı kişi olup olmaması önemli değildir; çünkü her iki durumda da iki ayrı sözce vardır ve aktaran sözce, aktardığı sözcüyü içermektedir.

Gül (2007) hem aktarılan sözün hem de aktarımın kendisinin kurgusal ya da gerçek olup olmamasına bakmaksızın söz aktarımın dolaysız, dolaylı, bağımsız dolaysız, bağımsız dolaylı aktarım ve söz-eylem anlatı aktarımı olmak üzere beş tipinden söz eder.

Dolaysız ya da doğrudan söz aktarımı, bir sözün hiçbir dilbilgisel değişiklik yapılmadan aktarılmasıdır. Burada söz aktarımını yapan konuşucu ya da anlatıcı, sözü bir başkasına bırakır. Aktarılan söz genellikle tırnak içine alınır ve ardından çoğunlukla *dedi* aktarım fiili kullanılır:

(1)“Bu kış, son on yılın en soğuk kışı olacak” dedi.

Bu tür aktarımın *doğrudan* sıfatıyla nitelenmesi, aktarımda hiçbir aracının bulunmadığı anlamına gelmez; çünkü gerek tırnak işaretinin gerekse *dedi* fiilinin kullanılması aktarıcının varlığını belirgin bir şekilde göstermektedir. Burada söz konusu olan şey, aktarılan sözün üzerinde aktarıcının/anlatıcının herhangi bir değişiklik yapmamasıdır. Söz, söylendiği gibi aktarılır. Bu bir bakıma söylenmiş olan sözün taklididir. Doğrudan aktarım sadece *dedi* fiili ile değil, bazen de *diye* sözcüğü ile yapılır. Aslında bu durum doğrudan aktarımla dolaylı aktarımın birleşmesi gibidir:

(2)“Bu kış, son on yılın en soğuk kışı olacak” diye uyarıda bulundu.

Burada aktarıcı/anlatıcı yine sözü değiştirmeden aktarır, ama bu kez aktardığı sözle ilgili bir betimleme, bir yorum yapar.

Dolaylı aktarım ise aktarılan söz ya da söylem ile aktarıcının/anlatıcının sözünün birleşmesidir. Her dilin kendine özgü dilbilgisel olanaklarıyla biçimlendirdiği bu tür aktarımda aktarımı yapanın varlığı, aktarılan sözün sözceleme öznesinin varlığının önüne geçer:

(3) Bu kışın, son on yılın en soğuk kışı olacağını söyledi.

Tıpkı doğrudan aktarımda olduğu gibi dolaylı aktarımda da asıl aktarım fiili olan *söyledi* gibi tarafsız bir sözcük yerine bazen başka fiiller de kullanılır:

(4) Bu kışın, son yılın en soğuk kışı olacağını vurguladı.

ya da

(5) Bu kışın, son on yılın en soğuk kışı olacağını belirtti.

¹ Sözceleme kuramına göre, belirli bir yerde, belirli bir zamanda ve belirli bir dinleyiciye hitaben sözce üreten kişiye sözceleme öznesi adı verilir. Bu edimin adı “sözceleme”, bu edimle üretilen şey ise “sözce”dir. Sözceleme öznesi, dinleyici, zaman ve mekan sözünün söyleme şartlarını oluşturur. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Kıran, Z. (2006). *Dilbilimime Giriş*. Ankara:Seçkin Yayıncılık

Bağımsız dolaysız söz aktarımı ya da *serbest dolaylı söz aktarımı* olarak adlandırılan aktarım biçiminde ise aktarıcı/anlatıcı hemen hemen tamamen silinir. Aktarımın varlığına işaret eden tek şey, tırnak işaretlerinin kullanılmasıdır. Kurgusal anlatı metinlerinde sıkça gördüğümüz bu aktarım biçimi, söz aktarımları içinde belki de en *dolaysız* olanıdır:

“Bu kış, son on yılın en soğuk kışı olacak”

Bağımsız dolaylı söz aktarımı da kurgusal metinlerde çok kullanılan bir yöntemdir. Burada, tıpkı dolaylı söylemde olduğu gibi aktarılan söz ile aktaran söz iç içe geçer. Ancak bu kez herhangi bir aktarım fiili kullanılmaz. Bu durumda aktarımın dolaylılığı aktarılan sözün eylem zamanı ile aktaran sözün eylem zamanı arasındaki farka dayanır:

(6) “Yarın seni görmeye geleceğim”

gibi bir sözün bağımsız dolaylı aktarımı

(7) Yarın onu görmeye gidecekti.

şeklindedir. Söz aktarımında kullanılan *EcEk-tİ* birleşik biçimbirimini oluşturan *-EcEk*, aktarılan sözcüğe aittir; *-tİ* ise aktarımın işaretidir; yani sözün söylenmesi ile aktarılması arasındaki zamansal uzaklık, aktarımın varlığına işaret etmektedir. Bu tür aktarımın ilgi çekici bir diğer yönü de *-açıkça* belirtilmediği sürece- aktarılan şeyin söz mü düşünce mi olduğunun belirgin olmamasıdır.

Gül (2007) beşinci bir aktarım biçimi olarak *söz eylem anlatı aktarımından* söz eder. Burada bir söz aktarımından çok, sözün içeriğine yönelik bir bilgi verilmekte, daha doğrusu aşağıda ele alacağımız gibi sözün *edimsöz* ya da *etkisöz gücü* aktarılmaktadır. Aktarım türleri içinde en dolaylı olan söz eylem anlatı aktarımında, aktarılan sözlerin anlatılan olaylarla eşdeğer bir yapıya büründüğü görülür (Gül 2007, 249):

(8) Yetkililer bu kışın çok soğuk geçeceği uyarısında bulundu.

Todorov, Génette’in sınıflamasını dikkate alarak bu tür aktarımdan “anlatılan söylem” terimiyle söz eder (Todorov 2001: 64). Okuyucu gerçekte ne söylendiğini bilemez, sadece söylenen sözün ne olduğu, neyle ilgili olduğu hakkında bir bilgi edinir

2. Kurgusal Anlatı Metinlerinde Söz Aktarımı ve Bakış Açısı

Kurgusal anlatı metinlerinde karakterlerin (ya da anlatıcı-karakterin) sadece sözleri değil, düşünceleri de aktarılır. Bunlar, henüz sözcelenmemiş bir cümle ya da sözcü haline dönüşmemiş zihinsel bir olgu olarak görülebilir. Anlatılardaki söz aktarımı açısından bir sözün sözcelenmiş ya da sözcelenmeden zihinden geçmiş olması arasında bir fark yoktur. Ancak hem söz hem de düşünce aktarımını karşılamak için bazen “bilinç aktarımı” (representation of consciousness) terimi kullanılır (Herman – Vervaeck 2005, 23)

Söz aktarımı dilbilim ile anlatıbilimin ortak konularından biri olmakla birlikte anlatı biliminin konuyu ele alışı ile dilbilimin yaklaşımı arasında bazı farklılıklar görülür. Dilbilim açısından kurgusal metnin, yani roman ya da öykünün kendisi bir sözcü ve sözün sözcüleme öznesi o öykü ya da romanın yazarıdır. Bakhtin’in “çok seslilik” kuramına göre burada yazar ile anlatıcının sesi birleşir. Asıl sözcülemenin öznesi olan yazara karşın anlatıcı “konuşan özne”dir. Bir başka deyişle konuşan özne, kendi sözcülerini üretmemekte, yazar tarafından üretilmiş sözcüleri onun sesi ile birleşerek dile getirmektedir (Eziler-Kıran 2003, 176-177) Oysa anlatıbilimde yazar ve anlatıcı, özyaşamöyküsel (otobiyografik) bir anlatı dahi olsa kuramsal olarak birbirinden ayrılır. Bir anlatı metninde konuşan ya anlatıcıdır ya da karakterlerdir. Metindeki sözcülerin sözcüleme öznesi yazar değil anlatıcıdır. Hatta, karakterlerin doğrudan aktarılan sözcüleri bile “anlatıcının doğrudan aktarımı” olarak görülür. Bu bağlamda çok sesliliğin anlatıbilimsel yorumu, anlatıcı ve karakterlerin seslerinin birbirine karışması şeklinde olabilir. Dolayısıyla kurgusal anlatı metninin

Turkish Studies

bütün anlatım (narration) sorumluluğu anlatıcıya aittir ve anlatıcının konuşmadığı yerlerde de karakterlerin, anlatıcı tarafından doğrudan ya da serbest dolaylı biçimde aktarılan sözleri vardır.

Dilbilimi ile anlatı biliminin söz aktarımını amaç bakımından da farklı şekillerde ele aldıkları görülür. Dilbilimi, söz aktarımı sırasında aktarılan sözün uğradığı dilsel değişiklere odaklanırken² anlatıbilim daha çok anlatıcının bu aktarımdaki yerine ve dolayısıyla bakış açısına önem verir. Anlatı biliminde söz aktarımının temeli ve bu konuya verilen önem Platon'un *Republic III* eserinde, Sokrates'in *mimesis / diegesis* ayrımına bağlı olarak yapılan *şir* (yazarın kendi sesi ile konuşması) ve *epik* (anlatıcının söz edimi, karakterin söz edimi ve bunların karışımı) ayrımına kadar gider. *Mimesis – diegesis* ayrımına göre anlatıdaki karakterlerin sözlerinin hiçbir aracı olmaksızın doğrudan aktarımı *mimesis* iken, dolaylı söylem, serbest dolaylı söylem ve konuşma raporu (speech report) şeklindeki aktarımı *diegesis* olarak düşünülür. Fakat bu düşünce bezen yapısal anlatı bilimindeki öykü/söylem ayrımının temelini de *mimesis/diegesis* ayrımına dayandığı şeklinde yanlış bir çıkarıma yol açar. Oysa, söz gelimi Génette'in kullandığı *diégèse* terimi, anlatıcının söz edimine değil anlatılmakta olan öyküye (histoire); söylem (discours) ise tam olarak Platon'un *diegesis* dediği şeye, yani anlatıcının anlatma edimine denk düşer (Herman, Jahn, Ryan 2005, 558). Anlatı metninde gerçek ya da saf bir *mimesis* olması mümkün değildir; her şey, *diegesis*'in belirli derecelerdeki örneğidir. Söz aktarımı açısından düşündüğümüzde, yukarıda da belirtildiği gibi doğrudan aktarımda dahi anlatıcının sözü karaktere bırakması, yani anlatıcının kontrolünde gerçekleşen bir durum söz konusudur. Ancak, sözün anlatıcı tarafından karakterlere bırakılması, karakterlerin silik, belirsiz varlıklarından sıyrılıp "kişileşmesi" anlamına da gelmektedir. Bir başka deyişle, kurgusal anlatı metinlerinde konuşma ya da düşünceye yer verildiğinde, bu konuşma ya da düşüncenin kaynağı olan karakter de kişileştirilmiş olur (Toolan 2001, 120).

Ancak anlatı bilimi açısından söz aktarımının ilgi çekici başka bir yönü vardır. Kurgusal bir metinde, ister doğrudan ister dolaylı yolla aktarılsın, aktarılan söz *gerçekte* söylenmemiş bir sözdür. Her ne kadar anlatıcının kendisi de kurgusal bir varlık olsa da onun sözleri gerçek, somut bir sözceleme ediminin sonucu olan ve okuyucunun³ doğrudan muhatap olduğu sözlerdir. Aktarılan sözlerin, söylendiği varsayılır. Bu açıdan bakıldığında kurgusal anlatı metinlerinde dilbilimsel anlamda bir söz aktarımının olup olmadığı sorgulanabilir. Anlatıcı, günlük iletişimde olduğu gibi başka bir kişinin gerçek sözlerini aktarmamakta, *söylendiği varsayılan* sözleri aktarmaktadır; yani aslında gerçek olan aktarılan söz değil, söz aktarımının kendisidir. Günlük dilde aktarım, sadece önceki bir sözü aktarma işlevi taşıırken kurgusal anlatıda hem aktarılan sözü yaratma hem de onu aktarma işlevi eş zamanlı olarak yerine getirilir. Bu nedenle Génette bu konuyu karakterlerin söz ve düşüncelerinin aktarımı olarak değil de *üretimi* ya da *yeniden üretimi* ((re)production) olarak adlandırır (Génette 1988, 50). Ancak bu nokta, anlatı biliminin söz aktarımını sınıflandırmasında bir ölçüt olarak kullanılmaz.

Söz aktarımını anlatsal metinler merkezinde ele alan ve bu alandaki en önemli çalışmalardan birini yapmış olan Cohn (1978), dilbilimindeki genel sınıflamadan farklı bir yaklaşım sergiler. Cohn, anlatıcı ve karakter arasındaki iki farklı ilişkiye bağlı olarak iki tür söz ya da bilinç aktarımından söz eder. Buna göre bilinci ya da sözleri aktarılan karakter ile bu aktarımı yapan karakterin örtüşmesi, birinci şahıs anlatıcı tipinde görülür. İkincisinde ise sözleri aktarılan karakter ile aktarımı yapan birbirinden farklıdır ve bu da üçüncü şahıs anlatıcı tipi için geçerlidir.

² Dilbilimin geniş bir derlem içerisinde gerçekleştirdiği bu tip çalışmalara örnek olarak şu kaynağa bakılabilir: Semino, Elena – Short, Mick (2004). *Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*, Routledge, London, xi+260 s.

³ Aslında yapısal anlatıbilimin anlatsal iletişim kuramına göre anlatıcının (narrator) sözlerine muhatap olan okuyucu değil, dinleyicidir (narratee). (y.n.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Cohn (1978) birinci ve üçüncü şahıs söz aktarımının her biri için bilinç-zihin temelli bir söz aktarım tipolojisi oluşturur.

Kurgusal anlatı metinlerinde söz aktarımı, sadece dilbilimsel bir olgu ya da deyişbilimsel (rhetorical) bir süreç olarak ele alınmaz. Karakterlerin sözlerinin aktarımı anlatı biliminin bir bakıma merkezi konumundaki bakış açısı (point of view) kavramı etrafında düşünülür. Anlatı metinlerinde kurgusal evrenin, bir bilinç merkezi olan anlatıcı tarafından aktarılması belirli bir bakış açısını zorunlu kılar. Aslında sadece kurgusal anlatılarda değil her türlü anlatıda, anlatıcının anlattığı olay ya da durum karşısında gizli ya da açık bir bakış açısı mutlaka vardır. Kurgusal metinlerde ise anlatıcının bakış açısı, söz konusu metnin anlaşılması ve yorumlanmasında, kurgusal evrenin zihinde yapılandırılmasında son derece önemli bir olgudur.

Günlük dilde bir kişi ya da bir grubun, kurumun olaylar, olgular, insanlar ve en geniş anlamıyla dünya karşısında aldığı öznel tavrı ifade eden “bakış açısı” terimi anlatıbilimde bu genel anlamının dışında, anlatıcı tipolojisi ile ilişkilendirilen bir kavramı ifade eder. Anlatıcının sınırlı ya da sınırsız tanrısal (omniscient) anlatıcı olması, birinci şahıs ya da şahit anlatıcı olması onun bakış açısını belirler. G.Génette’in yaptığı “gören” ve “konuşan” ayrımı bu noktada önem kazanır. Génette’e göre bir anlatıda olayları bize anlatan ile bunları gören her zaman aynı olmayabilir (Génette 1988) Bir başka deyişle anlatıcı, kendi gördüklerini değil de başkasının gördüklerini, başkasının gözünden görünenleri anlatabilir. Üçüncü şahıs anlatıcı, öykü (diegesis) düzlemine ait olan karakterlerden birinin gözünden görülenleri, kendi sözleri ile anlatabilir. Bu durumda konuşan anlatıcı olmasına rağmen, gören, yani, bakış açısının sahibi karakterdir.⁴ Aynı durum birinci şahıs ya da “ben-anlatıcı” ile yazılmış metinlerde de görülebilir. Özellikle “özyaşamöyküsel” (autodiegetic) anlatılarda birinci şahıs anlatıcı geçmişindeki bir olayı, olayın yaşandığı zamandaki bilinci ile anlatabilir. Bu durumda “yaşayan ben” (I-experiencing) ile “anlatan-ben” (I-narrating) farklıdır ve bakış açısı yaşayan ben’e aittir.⁵ Gören ve konuşan arasındaki bu ayrım bakış açısının her zaman anlatıcı ile ilişkilendirilemeyeceğini gösterse de anlatıcı ve bakış açısı kavramları anlatı biliminde daima birlikte ele alınır. Ancak bakış açısı sadece anlatıcının tipi ve kendi gördüklerini anlatıp anlatmaması ile ilişki değildir. Anlatı metinlerinde anlatıcının bakış açısını gösteren başka öznel tutumlar da vardır.

Burada öncelikle öykü (history) ve söylem (discours) ayrımından kısaca söz etmek gerekir. Öykü, mantıksal ve kronolojik olaylar dizisinden ve bu olayları gerçekleştiren ya da olaylardan etkilenen karakterlerden oluşan ve en önemlisi de henüz *anlatılmamış* bir yapıdır. Bu haliyle öykü, yalnızca zihinde var olan, bundan ötürü de henüz bir anlatı haline gelmemiş soyut olaylar dizisidir. Öykü, bir anlatıcının kişisel *söylemi* ile anlatıldığında *anlatı* haline gelir. Yani söylem, öykünün bir anlatıcı tarafından anlatı haline dönüştürülme sürecidir. Bu sürecin tamamında anlatıcının bakış açısı hakimdir. Saussure’un *dil/söz* ayrımıyla hemen hemen örtüşen öykü/söylem ayrımında, öykü henüz belirli bir bakış açısı ile söze dönüştürülmemiş soyut ve gücül dil gibidir. Nasıl ki söz, bir bireyin dili kendi adına ve kendi özneliği ile işleyişe geçirmesi ise, söylem de öyküyü bir anlatıcının bakış açısı ile anlatı haline getirir (Chatman 2008, 13-31). Öykünün, anlatıcının söylemiyle anlatılmasında anlatıcının bakış açısının varlığını gösteren ilişkiler, bir anlatıda anlatıcının neler yapabileceği sorusuna verilen cevaplarla belirlenebilir. Burada bakış açısının oluşumundaki anahtar kavram “seçme”dir; anlatıcı çeşitli biçimlerde ve çeşitli anlatı öğeleri üzerinde sürekli olarak seçimler yapar. Tüm bunlar onun özneliğini sergiler.

⁴ Reşat Nuri Güntekin’in *Kızılçık Dalları* romanında üçüncü şahıs anlatıcının, romanın kahramanı Gülsüm hakkında söylediklerinin büyük bir kısmı, Gülsüm’ün bir besleme olarak kaldığı evin sakinlerinin Gülsüm hakkındaki düşünceleridir. Romanda anlatıcının ve karakterlerin bakış açıları arasında sürekli geçişler görülür (y.n.).

⁵ Ömer Seyfettin’in *Ant* öyküsü bunun tipik bir örneğidir. Yetişkin anlatıcı, önce çocukluğuna dair izlenimlerinden söz eder. Burada gören ve konuşan aynı kişilerdir. Ancak daha sonra çocukluğundaki bir anıyı anlatmaya geçtiğinde yaşayan ben’in gördükleri, yani onun bakış açısı hakim olmaya başlar (y.n.)

Turkish Studies

Anlatıcının temel görevi olayları anlatmaktır. Bu noktada anlatıcı öncelikle anlatacağı olayları seçer. Anlatıcı, öyküyü anlatırken bu öyküyü oluşturan ve öykünün hem süzedizimsel (chronological) hem de mantıksal olarak zorunlu bir parçası olan bazı olayları anlatmadan geçebilir. Öykü düzleminde süresi çok kısa olan bir olay, bu süre ile orantısız bir genişlikte anlatılabileceği gibi bunun tersi de olabilir; uzun yılları kapsayan bir olay anlatıcının söyleminde birkaç cümle ile ifadesini bulabilir. Anlatıcı olayların süredizimsel düzenini değiştirebilir; anlatı sondan ya da ortadan başlayabilir. Öykü düzleminde yaşanan olayların gerçekleşme sıklığı ile anlatımda dile getirilme sıklıkları da aynı ya da farklı olabilir.(Fludernik 2009, 34) Tüm bunlar bakış açısının *öykü zamanı* (story time) ile *söylem zamanı* (discourse time) arasındaki ilişkilere bağlı olan görünümüdür.

Anlatıcının “seçme” yaparak bakış açısını sergilemesinde betimlemeler de çok önemlidir. Mantık gereği hiçbir şey, hiçbir ögesi eksik olmadan betimlenemez. Anlatıcının betimleme yaparken öznel sıfatlar kullanması bir tarafa, betimlediği nesnenin sadece bazı öğelerini seçmesi bile onun bakış açısını gösterir (Bal 1997, 36-43). Söz gelimi bir köyün uzaktan görünümünü betimleyen anlatıcı, hiçbir öznel sıfat kullanmasa bile, bu köyün sadece uzaktan görünen minaresinden ya da kavak ağaçlarından vs. bahsetmesi, onun bakış açısının göstergesidir. Çünkü başka bir anlatıcı evlerden, hayvanlardan vs. söz edebilirdi. Bu açıdan bakıldığında hiçbir betimleme nesnel değildir, her betimlemede belirli bir bakış açısı egemendir. Hiçbir bakış açısının olmadığı bir betimleme, ancak bir “tanım” olabilir.

Anlatıcının “ideoloji” anlamındaki bakış açısı ise ya doğrudan ve açıkça yaptığı ya da betimleme ve anlatma esnasındaki yarı gizli-yarı açık yorumlarıyla görülür. Anlatıcı ile yazar arasındaki kesin ayrımın belki de en çok bulanıklaştığı bölümler, anlatıcının anlatma edimini kesip yorum yapmaya başladığı yerlerdir. Bunun dışında olay anlatımının ve betimlemelerin arasına yerleştirilen yorumlar da teknik anlamda olmasa da dünya görüşü anlamıyla bakış açısının işaretleridir.

Anlatıcının öykü düzleminde aktardığı, söylemi içinde yer verdiği olaylardan biri de karakterlerin sözleridir. Anlatıcının, anlatı metnindeki görünürlüğünü (visibility) derecelendiren unsurların başında gelen söz aktarımı, çeşitli biçimleriyle aynı zamanda bakış açısı ile yakından ilişkilidir. Anlatıcının bakış açısının söz aktarımına ilişkin görünümü genellikle aktarımın dolaylılığı/doğrudanlığı çerçevesinde ele alınır ve doğrudan aktarımdan dolayı aktarıma gidildikçe anlatıcının ve dolayısıyla onun öznel bakış açısının belirginleştiği vurgulanır. Aşağıda kurgusal metinlerdeki söz aktarımına söz edimleri kuramı açısından yaklaşılacak ve yeni bir aktarım biçimi sınıflaması denenecektir.

3.Söz Edimleri Kuramı ve Söz Aktarımı

Söz edimleri (speech acts) kuramı, Austin’in ortaya attığı ve onun öğrencisi olan J.Searle tarafından geliştirilmiş bir dil felsefesi kuramıdır. Aynı zamanda edimbilimin de (pragmatics) inceleme alanına giren bu kuram, dilin sadece bir iletişim aracı olduğu ve temel işlevinin dünyadaki olay ve olguları betimlemek, bildirmek olduğu yolundaki geleneksel görüşü kabul etmez (Searle 2000, 12). Austin *How to Do Things With Words*⁶ isimli eserinde sözceleri “gözlemciler” (constatives) ve “edimseller” (performatives) olarak ikiye ayırır. Birinci gruba giren sözceler sadece doğruluk değeri verilebilen sözcelerdir; buna karşın edimseller, doğru ya da yanlış olabilen bir şey bildirmenin ötesinde, başka bir iş daha yaparlar. Yani biz, bazı sözceleri kullanarak bir iş gerçekleştiririz, bir başka deyişle bazı edimlerin gerçekleşmesi ancak bazı sözlerin söylenmesiyle mümkündür. Mesela *söz vermek, karar vermek, betimleme yapmak, öykü anlatmak, teselli etmek,*

⁶ Eser Türkçe’ye de çevrilmiştir:

Austin, J.I.(2007). *Söylemek ve Yapmak*. (Çev.Levent Aysever). İstanbul: Metis Yayınları

Turkish Studies

evlilik teklifinde bulunmak gibi pek çok edimin gerçekleşmesi için bu edimlere eşlik eden, bu edimleri gerçekleştiren sözcelere ihtiyaç vardır.

Ancak Austin daha sonra sadece bir şey bildiren, herhangi bir iş yapmayan hiçbir sözün olamayacağını da söyler. Dolayısıyla her iletişimde mutlaka edimsel bir içerik vardır. Bir konuşucu, belli bir bağlamda bir dinleyiciye bir şey söylediği her durumda başka bir iş de yapar. İletişim kurmak, bunlardan sadece biri ve zorunlu olanıdır (Searle 2000: 18) Yani her şeyden önce, bir söz söylemenin kendisi de bir edimdir. Bunun dışında söylenen her sözle, o sözü söylemenin yanında başka bir edim daha gerçekleştirilir. Kısacası, “bir şey söylemek, bir şey yapmaktır” (Austin 2007, 15). Örneğin birisine,

(1) Merhaba!

dendiğinde “selam verme” edimi,

Nasılsın?

dendiğinde bir soru sorma ya da “hal-hatır sorma” edimi,

(2) Üçgenin iç açılarının toplamı 180 derecedir.

dendiğinde “bilgi verme” edimi gerçekleştirilir. Austin, bu düşünceden hareketle, birisine bir şey söylediğinde *düzsöz edimi*, *edimsöz edimi* ve *etkisöz edimi* olmak üzere üç edim gerçekleştirildiğini söyler. Bir başka deyişle bu üç edim bir araya gelerek bir “söz edimi” oluşturur.

Düzsöz edimi, bir söz üretme edimidir ve seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma olmak üzere üç katmandan oluşur. Seslendirme edimi, konuşulan dilin bünyesinde yer alan bazı sesleri arka arkaya sıralamaktır. *Seni seviyorum* diyen kişi, bu sözü oluşturan tüm sesleri arka arkaya seslendirir. Dillendirme edimi, seslendirme ediminin bir sonucu olarak, o dilin söz varlığında yer alan sözcükleri, dilbilgisi kurallarına uygun bir şekilde dile getirme edimidir. Anlamlandırma edimi ise, seslendirme ve dillendirme edimi ile üretilmiş olan sözün bir anlama işaret etmesi, dil dışı dünyada yer alan bir nesne, olay ya da olguya gönderimde bulunmasıdır (Searle 2000:18)

Edimsöz edimi, bir kişinin düzsöz ediminde bulunarak yerine getirdiği bir diğer edimdir. Bir başka deyişle, her düzsözün bir edimsöz içeriği vardır. Austin, buna söylenen sözün “edimsöz gücü” (illocutionary force) adını da verir. Ona göre, düzsöz düzleminde “anlam, bildirme” gibi olgular söz konusu iken, edimsöz düzleminde yerine getirdiği iş, yani sözün edimsöz gücü önemlidir (Searle 2000, 20).

Bir kişinin, bir düzsöz ediminde bulunarak bir edimsöz gerçekleştirmesi, onu dinleyen kişinin eylemleri, duyguları, düşünceleri üzerinde bir takım değişikliklere yol açar; daha genel bir ifadeyle söylenen sözün dinleyici üzerinde belli bir etkisi olur. Sözle gerçekleştirilen bu edime ise “etkisöz edimi” adı verilir. “Austin’e göre bu edim, bir şey söylerken bir şey yapma edimi olarak tanımladığı edimsöz ediminden farklı olarak, bir şey söyleyerek bir şey yapma edimidir.” (Searle 2000, 23) Burada, söz edimleri kuramının yerindelik koşulları, edimsellerin sınıflanması gibi konularına ve kurama yöneltilen bazı eleştirilere girmeksizin, sadece kuramın temelini oluşturan düzsöz, edimsöz, etkisöz ayrımı söz konusu edilecektir.

Yukarıda da belirtildiği gibi kurgusal anlatı metinlerinde, anlatıcının sözleri dışındaki sözler, varsayıma dayanır ve bunların gerçekliği yoktur. Bu durum özellikle dolaylı yoldan aktarılan sözler için geçerli olmakla birlikte, doğrudan aktarılan sözler de söylenmiş olduğu izlenimi yaratılan sözlerdir. Bu açıdan, kurgusal bir metinde gerçek anlamda sadece anlatıcının bir söz edimi gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Düzsöz ediminin yanında, bir öykü ya da romanda anlatıcının edimsözleri temelde şunlar olabilir:

Turkish Studies

- a. olayları/durumları *anlatmak*
- b. Karakterleri, zaman-mekan düzlemini ve karakterlerin psikolojik durumlarını *betimlemek*
- c. Olaylar, kişiler ve belirli durumlar hakkında *yorum, açıklama* ya da *eleştiri yapmak*
- d. Karakterlerin (ya da karakter anlatıcı olarak kendisinin) *sözlerini ve düşüncelerini aktarmak*

Searle (1979) anlatıcı-yazar ayrımı yapmaksızın, kurgusal öykülemenin gerçek bir söz edimi olmadığını, ancak bir “söz edimi taklidi” olduğunu söyler. Onun bu görüşü, söz edimleri kuramının dil ve dil dışı arasındaki ilişki üzerine kurulmuş olması, buna karşın kurgusal metinlerde dil ve dil dışı dünya arasındaki ilişkinin belirsiz olmasına dayanır. Ancak biz, ister kurgusal anlatıcı ister yazar tarafından gerçekleştirilsin, yukarıdaki dört temel edimin *gerçek* birer söz edimi olduğu görüşündeyiz. Kurgusal karakterlerin ise *varsayımsal* bir söz edimi gerçekleştirdiğini düşünmemiz gerekir. Eğer öyle olmasaydı sadece söz edimleri açısından değil, genel anlamda kurgusal metinlerde bir söz aktarımından bahsedilmezdi. Fakat, anlatıcının aksine, karakterlerin edimsözlerinin sayısı, tıpkı gerçek iletişimlerde olduğu gibi çok daha fazladır. Bu edimsözlerin ve hatta etkisözlerin ne olduğu anlatıcının izin verdiği ölçüde öğrenilebilir. Çünkü anlatıcı, karakterlerin düzsöz edimlerini doğrudan ya da dolaylı yoldan aktarsa bile edimsöz ve etkisözleri aktarmayabilir. Daha da önemlisi, anlatıcının dolaylı yoldan düzsöz edimini aktarıp edimsöz içeriğini ayrıca bildirdiği durumlarda gerçekte söylenen sözün ne olduğu tam olarak bilmediği için o sözün edimsöz içeriği konusunda da ancak anlatıcının bildirdikleri ile yetinilir. Burada, anlatıcının gerçekleştirdiği bütün edimlerde olduğu gibi söz aktarım ediminde de bakış açısının önemli bir rolü olduğu anlaşılır. Çünkü anlatıcı, aktardığı sözün edimsözünü kendi bakış açısına göre bildirebilir. Doğrudan aktarılan ve edimsöz içeriği bildirilmeyen sözlerin hangi edimsöz içeriğine sahip oldukları okuyucunun yorumuna kalır. Aktarılan sözlerin etkisöz gücü ise anlatıcının bakış açısından edimsöze göre daha bağımsız bir nitelik taşır. Çünkü sözün etkisöz edimi, tıpkı anlatıdaki diğer olaylar gibidir. Bir olayın ya da bir eylemin bir sözün etkisiyle gerçekleşip gerçekleşmemesi, tüm olayların o anlatıdaki genel ya da egemen bakış açısı ile sunulması bakımından önemli bir ayrım değildir.

Karakterlerin sözlerinin de birer söz edimi olarak düşünülmesi durumunda, anlatıcının bu söz edimini aktarımında, bakış açısına ve amacına bağlı olarak çeşitli yollar izleyebileceği görülür. Sadece düzsöz edimini aktarabileceği gibi, sözün edimsöz ve hatta etkisöz edimlerini de aktarabilir ve bunları yaparken bakış açısına göre bazı tasarruflarda bulunabilir. Aşağıda, dilbilimin belirlediği genel söz aktarım biçimleri ile söz edimleri kuramı birlikte düşünülerek, kurgusal bir metinde anlatıcının, karakterlerin söz edimlerini hangi biçimlerde aktarabileceği, ağırlıklı olarak Ömer Seyfettin, gerek duyulduğunda Haldun Taner ve Sabahattin Ali'nin öykülerinden örneklerle gösterilecektir.

4. Söz edimleri açısından söz aktarım biçimleri

4.1. Doğrudan düzsöz aktarımı

Bu tür aktarımda anlatıcı, kendisinin ya da bir karakterin sözlerini, bu sözlerin edimsöz içeriğine ilişkin herhangi bir bilgi vermeden ya da bir yorum yapmadan aktarır. Dilbilimsel sınıflamadaki doğrudan aktarım ve serbest dolaylı aktarım bu gruba girer. Yukarıda belirtildiği gibi düzsöz edimi *seslendirme*, *dillendirme* ve *anlamlandırma* olmak üzere üç edimden oluşur ve bunlardan sadece ilk ikisi yinelenebilir, bildirebilir ve aktarılabilir. Bunun nedeni aktarılan sözcenin sadece kendi şartları içinde bir *anlamlandırma* edimi gerçekleştirebilmesidir. Oysa sözce aktarıldığında, sözceleme şartlarından koparılmaktadır. Ancak kurgusal metinlerde gerçek anlamda *seslendirilmiş* ve *dillendirilmiş* bir sözcenin olmaması, anlatıcının sözleri *aktarım formunda*

Turkish Studies

üretmesi nedeniyle, söz edimleri kuramının bu ilkesinin kurgusal metinlerde söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Anlatıların genellikle diyalog bölümlerinde anlatıcının hiç araya girmeden aktardığı sözler, doğrudan düzsöz aktarımına örnektir ve bu tür aktarımlarda genellikle konuşma çizgisi kullanılır:

- (1) - Erzak birince ne yapacağız?
 - Allah kerim...
 - Ama, kışın akın güç olur, beyim.
 - Allah Kerim...
 - Nasıl?
 - Mesela bakarsın ki ganimet ayağımıza gelir.
 - Ya ganimet gelmeden bir muhasaraya uğrarsak?
 - Yine Allah Kerim...

(Ömer Seyfettin I, *Vire*, s.170)⁷

Ancak aktarılan düzsöz, bazı durumlarda söyleme öznesinin statüsünden ötürü zorunlu ve doğal olarak edimsöz de içinde barındırır. Sözceleme öznesi, dinleyici, sözceleme zamanı ve yeri olmak üzere dört bileşenden oluşan sözceleme ediminin sonunda üretilmiş olan sözceler, hem anlamlarını hem de edimsöz içeriklerini bu sözceleme şartlarına bağlı olarak kazanırlar. Sözgelimi binbaşı rütbesindeki bir subayın, bir ere *camı açar mısın?* demesi, sözceleme şartlarından bağımsız olarak düşünüldüğünde bir *rica etme* edimi olarak yorumlanabilir. Oysa ki sözceleme öznesi ile dinleyici arasındaki ilişki bu düzsözün bir *emir* olmasını zorunlu kılmaktadır. Aşağıdaki örnekte de böyle bir durum söz konusudur:

- (2) Padişah, huzurunda dîvan duran ağasına:
 - Sarık odasına hapsetsinler. Yanına kitap, kalem, kağıt vermesinler.
 Dedi.

(Ömer Seyfettin II, *Nâdân*, s.14)

Burada anlatıcı *dedi* aktarım fiilini kullanarak sadece bir düzsöz aktarımı yapmış olsa da aktardığı sözcenin öznesi bir padişah olduğu için bu sözcenin edimsözü bir emirdir. Dolayısıyla bazı durumlarda edimsöz kendiliğinden ve sözceleme öznesi ile sözce arasındaki ilişkiyi doğal olarak anlaşılar. Anlatıcının burada edimsözü değiştirme yetkisi ya da şansı yoktur.

Anlatıcının düzsöz aktarımını gerçekleştirirken edimsöz içeriği hakkında kendisini sınırlayan bir başka durum da aktarılan düzsözün, edimsöz gücünü de *dillendirme* edimi olarak içinde barındırmasıdır:

- (3) - Efendimize arz edin. Mührü humayunlarını kabul ettim.
 Dedi.

(Ömer Seyfettin II, *Nâdân*, s.17)

Bu örnekte düzsöz, kendisiyle gerçekleştirilen edimsözü de ifade etmektedir (kabul etmek); dolayısıyla anlatıcının müdahale şansı kalmamaktadır.

4.2. Dolaylı düzsöz aktarımı

Karakterlerin sözlerinin dolaylı olarak aktarılması anlatıcının varlığını belirginleştirir. Anlatıcı, karakterin gerçekleştirdiği düzsöz ediminin seslendirme ve dillendirme edimlerini değiştirir; bir başka deyişle yeni bir seslendirme ve dillendirme edimi gerçekleştirir. Bu yeni edim,

⁷ Sayfa numaraları, belirtilen öykünün alındığı kitaba aittir.

daha önce gerçekleştirildiği varsayılan bir düzsöz edimine gönderim yapar. Türkçe’de bu tür aktarım çoğunlukla *söyledi* eylemi ile gerçekleştirilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, “söylemek” eyleminin sadece düzsöz edimine gönderim yapan tarafsız ve edimsöz içeriği taşımayan bir eylem olmasıdır:

(1) Anneme, Hacı Budak'lara gidip Mıstık'ı görmemizi söyledim.

(Ömer Seyfettin I, *And*, s.102)

Dolaylı düzsöz aktarımı sadece *söylemek* eylemi ile yapılmaz. Dilbilimsel sınıflamada *serbest dolaylı aktarım* olarak bilinen bu biçimde anlatıcı, karakterlerin ya da bir karakter anlatıcı olarak kendisinin sözlerini *söylemek* eylemini kullanmaksızın ve yine herhangi bir edimsöz vurgusu yapmaksızın aktarır:

(2) Eğer hocaya söylemeyeceğime yemin edersem, saklamayacaktı. Anlatacaktı.

(Ömer Seyfettin I, *Ant*, s.98)

(3) Mülazimin canı sıkılmıştı. “Afedersiniz ama...” diye başladı ve coştı; eğer benim iddiam doğru olsaydı o kadar büyük adamlar bunu kabul etmezler miydi? Eski ve yeni bütün hükümetçi memurlara “büyük adamlar” diyordu. Hususiyile “Osmanlılık” fikri söylediğim kadar boş, sunî, hülya olaydı muvafık ve muhalif bütün siyasi fırkalar programlarına bunu esas yaparlardı mıydı? Artık Türkiye’de hiç adam yok muydu? Herkes yanılıyor muydu?

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Bayrakları*, s.109)

(4) Tosun Bey coşuyordu. Açtı ağzını, kapadı gözünü...Artık bu kadar kayıtsızlık olur muydu? Bu kulluğa yakışır mıydı? Hasta velinimet hiç düşünülüyordu. Ya otağı suya kaptırılırsa...Ya taht bulunamazsa...

(Ömer Seyfettin I, *Ferman*, s.137)

(5) Hayretten aptallaştım. Dilim tutuldu. İleride duran otomobilin arka penceresinde bir kadın hayalinin kıpırdadığını fark ediyor, şık genin Logaritmacı ile konuştuklarını dinliyordum. Kadın nişanlıymış. Kimin nesi olduğunu söyledi: İstanbul’un en kibar, en eski, en yüksek bir ailesinin ismini işitiyordum.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.8)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, dolaylı aktarımda düzsözün eksiksiz mi yoksa özet olarak mı aktarıldığı bazen belli değildir. Ancak burada önemli olan şey, ister özet şeklinde ister hiçbir sözcük eksik olmadan aktarılsın, düzsözün edimsöz içeriğine dair herhangi bir bilginin verilmemesidir. Bazı durumlarda ise düzsözün özetlenerek aktarıldığı çok belirgindir:

(6) Daha sonra kaza kaymakamı çıktı. İrtical ile söylemeye başladı. Taşra Rumeli şivesiyle oldukça kıymetdâr, haykırıyordu. Dinin, mezhebin, cinsiyetin hükümetle hiç münasebeti olmadığını, hükümetler din, mezhep, cinsiyet için değil, menfaat üzerine tesis edilmiş olduğunu ve hükümetlerin diyanet ve kavmiyetle değil, menfaatle kâim bulunduğunu çekinmeden tekrar ediyordu.

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.71)

(7) Sonra bana döndü, mektubu gönderdiği diplomatın hayatını anlatmağa başladı. Evvelâ ihtilalci imiş. Sonra prenslik yapılıncâ, dahiliye memuru olmuş. Daha sonra mebus...Birkaç ay da adliye nazırlığı etmiş...İstanbulof’un en aziz arkadaşlarındanmış.

(Ömer Seyfettin II, *Tuhaf Bir Zulüm*, s.51)

Düzsözün dolaylı ve özet biçiminde aktarılmasında bazen *söyledi* yerine *anlattı* eylemi de kullanılabilir. Bunlardan birincisi düzsözün eksiksiz biçimde aktarıldığını gösterirken, ikincisi bir

Turkish Studies

bakıma düzsözün konusuna işaret eder. *Anlatmak* aynı zamanda bir edimsöz edimdir; ancak bu edimsöz edimi anlatıcının herhangi bir bakış açısı ya da yorum eklediği, düzsöz ediminin niteliğine ilişkin bir eylemdir:

(8) Sonra tahtın, sağ kolunu dayadığı altın koltuğuna bakarak ahvalin fenalığını, devletin geçirdiği muhatarayı, askerinin fesadını, ordudaki perişanlığı anlattı.

(Ömer Seyfettin II, *Nâdân*, s.13)

Anlatıcı, bazen bir karakterin sözlerinin büyük bir kısmını düzsöz özeti biçiminde dolaylı yoldan aktarır, bu sözlerin içinden bir ya da birkaç cümleyi doğrudan düzsöz olarak da aktarabilir. Bu da onun söz konusu düzsöze ilişkin bakış açısını gösterir:

(9) Bu hükümeti her ne kadar Türkler teşkil etmiş ise de, tevsî ve terakkisi için bütün bu memleketteki kavimlerin, yani Arnavutların, Arapların, Bulgarların, Rumların, hasılı bütün unsurların çalıştığını, vatanın bütün unsurlara ait olduğunu söyledi. Hatta "Bizim vatanımız, efendiler" dedi, "Bağdat'tan tan Viyana'ya kadar olan yerlerdir. Orada bizim ecdadımızın kemikleri vardır. Biz terakki edip, hatta oralarını istirdât etmeye gayret etmeliyiz. Bunun için mutlaka Meşrutiyet, müsavât lazımdır..."

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.72)

4.3.Doğrudan düzsöz aktarımı + edimsöz aktarımı

Kurgusal anlatı metinlerinde belki de en çok örneği bulunan aktarım biçimidir. Burada anlatıcı, sözü doğrudan karaktere bırakır; ancak onun sözlerine ilişkin bir yorum da yapar. Bu yorum, karakterlerin sözlerinin edimsöz içeriğine ilişkindir ve dolayısıyla anlatıcının bakış açısını yansıtır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, gerçekleşmiş ya da gerçekleşmiş olduğu var sayılan düzsöz ediminin içerdiği edimsöz gücü ile anlatıcının bu sözü aktardıktan sonra ya da aktarmadan önce bildirdiği edimsöz içeriği arasında farklılık olabileceğidir. Aslında tıpkı düzsözün kendisi gibi buna ilişkin edimsöz içeriği de anlatıcı tarafından aktarım biçiminde üretilmiştir; bununla birlikte, anlatıbilim açısından burada öykü (story) düzleminden söylem (discourse) düzlemine bir geçiş söz konusudur ve bu geçiş anlatıcının bakış açısı aracılığıyla mümkün olur. Yani, öykü düzleminde gerçekleştiği var sayılan düzsöz edimleri, anlatıcının yorumuna göre bir edimsöz içeriği kazanır. Bir başka deyişle, kurgusal olmayan söylem biçimlerinde düzsözün doğal olarak içerdiği edimsöz gücü, kurgusal söylemde anlatıcı tarafından aktarım biçiminde ve aktarım *esnasında* üretilir.

Karakter ve anlatıcının varlığını bir bakıma dengeleyen bu aktarım biçiminde çoğunlukla düzsözün ardından *diye* ilgeçi kullanılır. Bu ilgeç, söz edimleri kuramının *bir şey söyleyerek bir şey yapmak* şeklinde ifadesini bulan tanımının adeta simgesi gibidir: (edimsöz içeriğine gönderim yapan sözcükler italik yazılmıştır)

(1) Osman da kalktı, uzaklaşırken yanındakine:
"Vallahi billahi benim dediğim gibi oldu, Ali Faik" diye *izahat* veriyordu

(Sabahattin Ali, *Katil Osman*, s.43)

(2) "Sen ona uyma, Esad ağabey, ben onu eve götürürüm" diye kırmızı saçlıyı *teskine* uğraşılıyor, Esad'ın arkadaşı ise, canı sıkılmış bir halde ellerini pantolonunun ceplerine sokmuş, iki üç adım uzaktan seyrediyordu.

(Sabahattin Ali, *Cıgara*, s.69)

Turkish Studies

(3) "Haydi çek arabanı" diye *payladı*.

(Sabahattin Ali, *Portakal*, s.25)

(4) "Başka yerlerin reklamına aldanmayın...Sanatın, ilmin, hünerin göklere çıktığı yer burası! Baylar, bayanlar, teşrif buyurun!"...diye sağına soluna *yalvarıyordu*.

(Sabahattin Ali, *Millet Yutmuyor*, s.76)

(5) "Zatîlinizle üç sene evvel Efes harabelerinde teşerrüf etmiştik" diye *kendini tanıttı*.

(Sabahattin Ali, *Çirkince*, s.124)

(6) Alman Profesör:

"Herhalde ihtiyarlıktan" diye *teşhisi koydu*.

(TDK Güzel Yazılar - Haldun Taner, *İznikli Leylek*, s.290)

(7) "Öyle münasebetsizlikler istemem. Sakın yapma ha..." diye *tenbih etti*.

(Ömer Seyfettin I, *Ant*, s.99)

(8) Allah aşkına hikmeti bırak, diye *yalvardım*. Bu zengin kim? Onu anlat.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.8)

Kimi durumlarda ise anlatıcı düzsözü aktardıktan sonra sözü tamamen kendisi alır ve doğrudan aktardığı bu düzsözün içerdiği edimsöz edimini bildirir:

(9) "Çarkçı Bey!...Avaryayı yapmazsak, vaziyet tehlikede galiba! dedi. Çarkçı başı:

"Vallahi bilemem kaptan...Ama bizim makine dairesinden bile ayakta durulmuyor...Süvari Bey'le avaryayı için konuşalım!..."

Yolcuların yanında yapılan bu *münakaşadan* sonra ikisi beraber yukarıya, süvariye çıktılar.

(Sabahattin Ali, *Portakal*, s.21)

(10) Çocuklara mı, eşeğe mi, neye kızdığını bilmeyen Hoca efendi, gayri ihtiyârî:

- Yıkınız!

emrini verdi.

(Ömer Seyfettin I, *Falaka*, s.121)

Anlatıcı, düzsözün edimsöz içeriğini bazen düzsözü aktarmadan önce de verebilir:

(11) Ben Balkan Harbinden sonra İzmir'e gitmiştim. Bir sene sonra İstanbul'a geldim. Bir gün Meserret Apartmanı'nın önünden geçiyordum. Bir de baktım, bizim Ahmet...Öpmek için elime sarıldı, üstü başı döküyordu. Ne yaptığını sordum: "Hiç, dedi, boştayım". Sonra sıkılarak benden bir mecdiye istedi. Tekrar niçin, ne sebeple para vereceğimi sordum. "Vallahi iki gündür açım, bari beş kuruş ver. Bugün karnımı doyurayım" dedi. O vakit düşündüm. Bu çocuk da birçok muhacirler gibi serserilemişti. İnceden inceye *intintâka çektim*. "İki gün evvel karnını doyuracak paran var mıydı?" diye sordum. "Evet" dedi...Üç gün evvelsinden bir gün sonra aç kalacağını niçin düşünmediğini, sordum. Cevap vermedi, yere baktı. O vakit, ona, Koton'u hatırlattım.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.9)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Edimsözün düzsözden önce verilmesi bir bakıma koşullandırılmış ya da yönlendirilmiş bir okumaya neden olduğu için anlatıcının bakış açısının egemenliğini artırır:

(12) Lafa Müfit Bey başladı. Bu, zaten asabî, zannedersem isterik, maahezâ kuvvetli ve müteşebbis, çekinmez bir adamdır. Doğrudan doğruya Sultan Hamid'i *itham etti*:

"Arkadaşlar!" diye bağırdı. Emin olunuz ki, Meşrutiyete, milletin ümidine vurulan bu yeni ve tahammül olunmaz darbe, Sultan Hamid'dendir...Başka cânî, başka kâtil aramayınız!. Meşrutiyet onun için ölümdür; o zulmetmeden, öldürtmeden, ağlatmadan, kan ve gözyaşı döktürtmeden yaşayamaz, ölür."

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.69)

Ancak önceden verilen edimsöz bazen göreceli olarak tarafsız bir nitelik taşıyabilir:

(13) Budala kız *izah etti*:

"Hayır. Sarı esvaplı, tüfekli adamlar! Mutlaka Baba İstoyan'ı istiyorlar. Eğer gelmezse, oraya gelir, hem hepsini keseriz, hem evlerini yakarız, diyorlar"

(Ömer Seyfettin I, *Bomba*, s.83)

Düzsöz ve edimsözün birlikte aktarılmasında bazen anlatıcının yerine karakterlerin rol oynadığı görülebilir. Doğrudan aktarılan düzsözün edimsöz içeriği, karakterler arasındaki diyalogda yer alabilir. Aşağıdaki örnekte karakterler, anlatıcının hiçbir müdahalesi olmaksızın bir düzsözün edimsöz içeriği üzerinde konuşmaktadırlar:

(14) - Okkası kaç bu bunun?

- Doksan sekiz buçuk kuruş...

Bakkala dik dik baktı. Bu altmış yaşında kadar, köse, suratsız bir sarıklıydı.

- *Şaka etme!* dedi

- Ne şakası? Doğru söylüyorum.

(Ömer Seyfettin II, *Makul Bir Dönüş*, s.24)

4.4. Dolaylı düzsöz + edimsöz aktarımı

Anlatıcının sesinin baskın olduğu, karakterlerin sesinin ise silikleştiği bir aktarım biçimidir. Kurgusal anlatı metinlerinde anlatıcının olayları sahneleme (scene) yönteminin aksine özetleme (summary) tekniği ile anlattığı bölümlerde karşımıza çıkan bu aktarım biçiminde anlatıcı, karakterlerin düzsözlerini çoğunlukla özet şeklinde verir ve bu düzsözün edimsöz içeriğini bildirir. Bazen edimsöz önce, dolaylı düzsöz sonra; bazen de dolaylı düzsöz önce edimsöz içeriği sonra verilir. Düzsözün dolaylı yoldan verildiği bu aktarım biçiminde söz konusu dolaylılık bazen özetleme olmaksızın görülebilir:

(1) En havaleli mal olan portakalların denize atılmasına *karar verildi*.

(Sabahattin Ali, *Portakal*, s.21)

(2) Ondan sonra bir garip *münakaşadır* başladı; bizim doktorlar dün akşam okuyup ezberledikleri makaleye dayanarak keskin sualler soruyorlardı. Yahudi profesör ise şimdiki kadar dekolman ameliyatında tutulmuş olan klasik yolu *anlatıyor*, fakat her defasında bizim doktorların yine o makaleden edinilmiş *itirazları* ile karşılaşılıyordu.

(Sabahattin Ali, *Dekolman*, s.97)

Turkish Studies

(3) Kantarcı *traşa* geçince tahsildarlar spordan konuşmağa başlamışlardı. Bir gün sonra Almanlara çıkacak millî takım kadrosunu *münakaşa ediyorlar*.

(Haldun Taner – Şişhaneye Yağmur Yağıyordu, *Kantar Kâtibi Ali Rıza Efendi*, s.22)

(4) Magda, meyus ve perişan:

(5) “Ah, inanmazlar, sana bir fenalık yaparlar” dedi. Boris, tekrar *temin etti*. Mutlaka kandıracağını, böyle hareketten başka çare olmadığını, Baba istoyan giderse, işte asıl fenalık o vakit olacağını uzun uzadıya anlattı”

(Ömer Seyfettin I, *Bomba*, s.84)

(6) Hasan hemen Lâle devrine dair *hikmetler yumurtlamağa* başladı. Damat İbrahim Paşa'nın rakam bilmediğini, hesap hassasından mahrumluğunu, Kırk iki İsyanı'nı evvelden tahmin etmek şöyle dursun, hatta kuşbaşı parçalandığı âna kadar anlayamadığını söylüyordu.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.5)

(7) Müfit Bey'in lafı bitince, Âkil ve doktor –sivil oldukları için- kalkıp gittiler. Kısa, bununla beraber şedîd *münakaşalar* oldu. Paşa, sükûneti *tavsiye ediyor*, acele işe şeytan karışacağını *söylüyordu*. Temmuz inkılabında mühim bir rol oynamış olan süvari alay kumandanı Hasan Bey'in, mitingde askerler nâmına nutuk irâd etmesi *kararlaştırıldı*.

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.70)

(8) Anneme fikrimi, her çocuk gibi birisiyle ant içmek istediğimi söyledim. Andı *tarif ettim*.

(Ömer Seyfettin I, *And*, s.99)

(9) Mülazim coşuyor, Tanzimat tilsiminin hülyalarıyla, seraplarıyla dalgalanan Osmanlılık rüyasını, onun tatlı hezeyanlarını *tasvir ediyor*, artık büyük Osmanlı milletine kimsenin galip gelemeyeceğini söylüyordu.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Bayrakları*, s.111)

4.5. Düz söz özeti (betimlemeli/betimlemesiz)

Anlatıcının varlığı bazen sadece düzsözün özetlenmesi yoluyla görünür. Öykü düzlemindeki düzsöz, anlatıcı tarafından özet biçiminde verilir, bu düzsöze ilişkin herhangi bir edimsöz aktarımı yapılmaz. Ancak bazen anlatıcı, özetlediği bu düzsözün gerçekleşme biçimine ilişkin bir betimleme yapabilir. Bunu edimsöz içeriği ile karıştırmamak gerekir. Edimsöz içeriği, düzsözle gerçekleşen edimi ifade ederken, düzsöz betimlemesi anlatıcının *seslendirme* ve *dillendirme* edimlerini yorumlanması anlamındadır (düz söz betimlemeleri italik gösterilmiştir):

(1) İyice anlamadım. Ama bu yeminin dehşetini mektepte çocuklara *etrafıyla* söyledim.

(Ömer Seyfettin I, *Falaka*, s.117)

(2) İhtiyar, *sakin ve kuvvetine dayanılmaz bir sesle* bütün düşündüklerimi söylüyor, kimseye itiraf edemeyeceğim emellerimi, arzularımı, hırslarımı, sanki içinde imiş gibi, birer birer bana *tekrarlüyordu*.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Gecesi*, s.129)

Turkish Studies

Düzsöz özeti bazı durumlarda, bir bakıma “tarafsız” olarak niteleyebileceğimiz bir aktarım fiili ile yapılabilir. En tipik örneği *sormak* fiili olan bu aktarım biçiminin, düzsözün dilbilgisindeki anlamsal cümle sınıflamasına ilişkin olduğu söylenebilir. Ancak burada da düzsöze ilişkin hiçbir doğrudan aktarım yoktur:

(3) Yaklaştım. Selam verdim. Nereye gittiğini *sordum*.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Bayrakları*, s.106)

(4) Misafirlerle bahçede oturuyorduk. Yaşlı bir zat *saati sordu*.

(Haldun Taner/Konçınalar, *Onikiye Bir Var*, s.3)

(5) Hoca efendi gürültüden uyanınca, işi anladı. Enfiyesini kimin çaldığını *sordu*.

(Ömer Seyfettin I, *Falaka*, s.117)

Düzsöz betimlemesi bazen değişik bir aktarım biçimi de oluşturabilir. Düzsöze ilişkin betimlemenin, düzsözden önce verildiği durumlarda bu betimleme sadece düzsöze ilişkin bir yorum olmaktan çıkıp, aktarılmamış olsa bile okuyucunun/dinleyicinin belirli bir edimsöze yönlendirilmesi işlevini de yerine getirebilir:

(6) Bunu, geçen gün bizim doktora açtım. *Güldü*. “Ne o şimdi de zamanı mı yavaşlatmak istiyorsun?” dedi.

(Haldun Taner /Konçınalar, *Onikiye Bir Var*, s.3)

(6) numaralı örnekte doğrudan aktarılan düzsözden önce anlatıcının aktardığı gülmek eylemi, sadece düzsözün gerçekleşme biçimine ilişkin değildir; bu aynı zamanda düzsözün *şaka* şeklinde bir edimsöz içeriği taşıdığına da işaret etmektedir. Bu nedenle ayrıca bir edimsöz aktarımı yapılmamıştır. (7)’de ise anlatıcı düzsözü aktarmadan önce, bu düzsöz ediminin amacını belirtmiştir. Böylece, cümle tipi olarak bir soru olan düzsözün gerçek edimsözü vurgulanmış olmaktadır:

(7) Kaçarken dönüp arkasına taş atan bir çocuk tehâlûkiyle *lafı değiştirmek istedim*:

- Siz kimsiniz? Dedim.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Gecesi*, s.129)

4.6. Edimsöz aktarımı

Anlatıcının düzsöze ilişkin hiçbir doğrudan aktarımda bulunmadığı, sadece düzsözün edimsöz içeriğini verdiği bir aktarım biçimidir:

(1) Eve dönerken eczacıya bir uğrayayım, dedim. Kantar kâtibi kapıda durmuş, sirozlu kaptanın kızını *sorguya çekiyordu*.

(Haldun Taner /Şişhaneye Yağmur Yağmıyordu, *Kantar Kâtibi Ali Rıza Efendi*, s.29)

(2) Ben hemen *yemin ettim*.

(Ömer Seyfettin I, *And*,s.98)

(3) Birbirine benzeyen, vakasız, boş günler kadar insanı bitiren bir azap olamaz. Ne ise yarın memuriyet çıktı. Velmefçe taraflarına gidilecek. Sıram olmadığı halde binbaşya *rica ettim*. Ben tayin olundum.

(Ömer Seyfettin II, *Nakarat*, s.32)

(4) Koştanof, mânâlı, mânâsız *itirazlar etti*.

(Ömer Seyfettin II, *Tuhaf Bir Zulüm*, s.52)

Edimsöz aktarımı, düzsöze yani konuşma edimine ilişkin hiçbir doğrudan aktarımın olmaması nedeniyle, konuşma edimi ile öykü düzlemindeki diğer olaylar arasındaki algılama ve nitelik farkını neredeyse tamamen ortadan kaldırır. (5) numaralı örnekte konuşma edimini zorunlu kılan olaylar, sanki böyle bir konuşma, yani düzsöz edimi hiç olmamış gibi, sadece edimsözler verilerek anlatılmıştır:

(5) Mesele at bulmaktaydı. İstasyon şefine *sordum*, sanki Türkçe anlamıyormuş gibi şaşkın şaşkın yüzüme baktı. Bavulları bıraktığım kahveciye *başvurdum*, beni öyle bir sorguya çekti ki casus diye şüphelendiğini fark edip lafı kısa kestim.

(Sabahattin Ali, *Çirkince*, s.124)

Anlatıcı bazen sadece edimsöz içeriğini aktarsa bile, düzsöze ilişkin bir betimleme de yapabilir:

(6) Kazanın tahrirât kâtibi olan genç bir çocuk, hükümet kapısının yanındaki sütunun kenarında, bir sandalye üzerine çıkmış, *avazı çıktığı kadar bağırarak*, elindeki kağıdı okuyor, istibdâda *lanetler ediyordu*.

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.71)

4.7. Söz Aktarım Zinciri

İster kurgusal olsun ister olmasın, söz aktarımı bazen bir “aktarım zinciri” şeklinde gerçekleşebilir. Kurgusal metinler açısından düşündüğümüzde aktarım zinciri için şu olasılıklardan söz edebiliriz:

1. Öykü düzlemindeki bir karakter, bir başka karakterin sözlerini doğrudan düzsöz aktarımı biçiminde verebilir. Anlatıcı da bunu,
 - a. doğrudan aktarabilir
 - b. dolaylı aktarabilir.
2. Öykü düzlemindeki bir karakter, bir başka karakterin sözlerini dolaylı düzsöz aktarımı biçiminde verebilir. Anlatıcı da bunu,
 - a. doğrudan aktarabilir
 - b. dolaylı aktarabilir.

Böylece biri öykü düzlemine diğeri de söylem düzlemine ait iki ayrı aktarım söz konusudur. Elbette bunlar da edimsöz içeriğini aktarıp aktarmamasına göre yeniden sınıflandırılabilir. Ancak öykü ve söylem düzlemi arasında oluşan bu söz aktarım zincirinin aşamalarını belirlemede bazı güçlükler vardır. Bunlar, şöyle bir örnek üzerinde gösterilebilir:

(1) Gözlerinin açık kaldığını ve papaz eliyle kapamağa çalıştığı halde muvaffak olamadığını komşular söylüyorlardı.

(Ömer Seyfettin I, *Bomba*, s.75)

Her şeyden bu örnekte bir dolaylı düzsöz aktarımı söz konusudur ve edimsöze ilişkin bir aktarım yapılmamıştır. Burada belirlenmesi gereken şey, Génette’in *gören* ve *konuşan* ayrımına göre, bu

bilginin öykü düzlemindeki karakterlerin söyleminin bir dolaylı aktarımı mı yoksa tanrısal anlatıcının karakterlerin aracılığına gerek olmaksızın aktardığı bir bilgi mi olduğudur. Alıntıladığımız örnekte geçen *komşular* ifadesi, öykü düzleminin dışındaki anlatıcının değil, öykü düzlemindeki karakterlerin komşularına işaret etmektedir. Dolayısıyla aktarılan bu söylem, karakterlerin, anlatıcı tarafından dolaylı ya da doğrudan aktarılmamış ama *varsayılan* bir söylemi olabileceği gibi, *konuşan* anlatıcının, *gören* karakterlerin gördüklerini anlattığı kendi söylemi de olabilir. Burada belirli olan tek şey, anlatıcının gerçekleştirdiği söz aktarımının dolaylı bir düzsöz aktarımı olmasıdır.

Bazı örneklerde ise aktarım zincirini belirlemek daha kolaydır. (2) numaralı örnek, karakterler arasında geçen ve anlatıcı tarafından doğrudan düzsöz olarak aktarılan bir diyalogdan alınmıştır. Karakter, bir başka karakterden duyduklarını dolaylı düzsöz aktarımıyla ve herhangi bir edimsöz vurgusu yapmaksızın *rivayet* etmektedir:

(2) Camide hutbe okunurken, Sultan Hamid'in ismi okunmamış. Müftünün emri varmış. Artık onun ismi katiyen hutbelerde geçmeyecekmiş...

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, s.73)

Bazen karakter, dolaylı söz aktarımını gerçekleştirirken bu sözün bir kısmını sadece düzsöz, bir kısmını da edimsöz biçiminde verebilir. Bu aynı zamanda düzsözün özetlenmesi anlamına da gelir. (3) numaralı örnekte karakter önce edimsöz içeriğini vermiş ardından da dolaylı düzsöz aktarımı yapmıştır:

(3) Gospodin, sizinle arkadaşınızı odasına *çağırıyor*. Kendisinin romatizmaları tutmuş. Aşağıya inemeyecek.

(Ömer Seyfettin II, *Tuhaf Bir Zulüm*, s.51)

4.8. Etkisöz Ediminin Aktarımı

Kurgusal anlatı metinlerinde, söz edimleri kuramına göre bir söz ediminin üçüncü aşaması olan etkisöz edimi farklı bir görünüm sunar. Düzsöz ve edimsöz arasındaki ilişkinin söz aktarımının biçiminden hareketle doğrudan gözlemlenebilmesine rağmen, düzsöz ile etkisöz arasındaki ilişkinin belirlenmesi bazen çok zor, bazen de imkansızdır. Çünkü söz edimleri kuramına göre etkisöz, bir düzsözün, dinleyicinin gerçekleştirdiği bir edime neden olan gücü ya da etkisidir. Bir anlatıdaki olaylar zincirinde hangi olayın hangi düzsöz edimine bağlı olduğu, anlatıcı bu ilişkiyi kurmadıkça okuyucu tarafından ancak öznel yorumlarla bir yargıya bağlanabilir. Bir düzsöz aktarımının ardından anlatılan bir olay, anlatıcı tarafından bu düzsöz edimi ile ilişkilendirildiğinde anlatıcının tarafsız ya da taraflı bir etkisöz aktarımından söz edilebilir. Ancak böyle bir ilişkilendirme yapılmadığında sözel olmayan, yani söz edimi gerektirmeyen bir olayın, kendisinden önceki bir düzsöz ve edimsöz edimi ile olan ilişkisi okuyucunun sebep-sonuç bağıntısı ya da sürezidimsel (chronological) bağıntılar mantığıyla kurulur. Kurgusal anlatı metinlerde bu iki durum, derecelendirilebilir bir karşıtlığın iki kutbunu oluşturur.

(1) numaralı örnekte birinci şahıs anlatıcı, aktaracağı bir düzsözün kendisi üzerinde bıraktığı duygusal *etkiyi* sözü aktarmadan önce verir; ancak bu etkiyle bir etkisöz edimi gerçekleştirip gerçekleştirmediği ve bunun alıntının dahil olduğu öykü metninde yer alıp yer almadığına karar vermek için öykü metninin tamamını okumak ve gerçekleşen olayları bu sözle ilişkilendirmek gerekecektir:

(1) Gayet heyecanlı, gayet titrek bir sesle, ruhumda derin akisler bırakan, bütün vücudumu saran bir şiddetle ilave etti:

- Ey genç muharrir! Gel, sen bir kahraman ol! Nefsini düşünme. Boş gururu, menfaatperverliği bırak. Milletini uyandır (...)

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Gecesi*, s.130)

Turkish Studies

Aynı belirsizlik ve yoruma açık olma durumu (2) numaralı alıntı için de geçerlidir:

(2) - Haydi bre oğlan! Eğleniyor musun? Türk'te ne sosyalist olur, ne nasyonalist...

Diye bir kahkaha attı. İnsan ne tuhaftır. Bir Türk bu sözü söylese, belki hiç aldırmazdım. Fakat bir Bulgarın, böyle azıcık hakarete benzeyen bu hakikati bağırışı, beni müteessir etti.

(Ömer Seyfettin II, *Tuhaf Bir Zulüm*, s.53)

Anlatıcının, edimsöz gücüne ilişkin bir vurgu da katarak aktardığı bazı durumlarda, düzsözün ardından gerçekleşen olay ile bu düzsözün amaçladığı etkisöz edimi arasında, amaç ve sonuç bakımından bir farklılık olabilir. Bu farklılık, anlatıcının aktarım biçimine bağlıdır:

(3) Müfit Bey, "Hal'ini isteyelim, ısrar edelim, bu seferki hareketimiz son ve kat'î olsun" diye hiddet ve teessüfte muhakemelerini kaybetmiş olan genç zabıtları *tehyiç ettikçe*, o sıkılıyor ve şu müteheyyiç mevkii teskin için bir "idare-i maslahat", bir "üslûb-ı hakîmâne" mucizesi düşünüyordu.

(Ömer Seyfettin I, *İrtica Haberi*, 70)

Bu örnekte, düzsözün muhatabı olan karakterin gerçekleştirdiği *düşünme* edimi ve düşündüğü şeyler, edimsözü ile birlikte verilen düzsözün bir etkisöz edimidir, ancak düzsözün sahibinin aslında bunu amaçlamadığı anlatıcının yorumlarıyla görülmektedir. Benzer bir durum (4) numaralı örnekte de vardır. Edimsözü ile birlikte verilen düzsöz, sahibinin amaçladığından farklı bir etkisöze neden olmuştur:

(4) Kayıkçıya "dayan amca, dayan" diye gayret verecek oldu, fakat bu mânâsız yarışın ne demek olduğunu anlamayan adamcağızın ters bir bakışı lafını ağzına tıkadı.

(Sabahattin Ali, *Beyaz Bir Gemi*, s.35)

Bazı durumlarda ise amaçlanan ve gerçekleşen etkisöze dair anlatıcının herhangi bir yorumu yoktur. Böyle durumlarda düzsöz ile etkisöz ilişkisini kurmak daha sorunsuzdur:

(5) "Senin Koton kadar hissin yok muydu" dedim. Utandı, başını daha beter eğdi, önüne baktı.

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.9)

Düzsöz ediminden sonra gerçekleşen ve bu düzsözle ilişkisi açık olan bir olay, aynı zamanda sözel bir olay, yani bir edimsöz olabilir. Ancak bu kez de bir diyalogda geçen her sözün, kendisinden önce söylenen sözün etkisözü olup olmadığı tartışması gündeme gelir:

(6) "Şuradan sap, soluna ilk gelen sokağa gir. Biraz yürü. Orada Kosova Oteli vardır. Sahibi ahabımdır. Benden selam söyle, de ki 'ben, şimdi bütün oteli süpürmeğe, yıkamağa hazırım. Bütün apteshaneleri temizleyeyim. Bana beş kuruş ver.' O, bu pazarlığa razı olur. Razi olmazsa, ben Valde Kiraathanesi'ndeyim. Gel. Beni gör. Sana bugün ekmek parası getirecek başka bir işi bulurum" dedim. *Reddetmedi*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

(Ömer Seyfettin II, *Velinimet*, s.10)

Söz edimleri kuramı, etkisöz edimimi düzsözün neden olduğu bir *olay* olarak tanımlarken bu olayın sözel olup olmaması konusunda bir ayırım yapmamıştır. Etkisöz edimi, kurama göre “bir düzsöz ediminde bulunup belli bir edimsöz edimini yerine getiren kişinin, bulunduğu düzsöz edimi aracılığıyla, isteyerek ya da istemeyerek, kendisini dinleyen kişinin ya da başkalarının (konuşan kişinin kendisi de dahil) duyguları, düşünceleri, eylemleri üzerinde bir takım sonuçlar yaratma edimidir.” (Searle 2000, 23). Bu tanımda söz konusu sonucun sözel olup olmadığına dair bir vurgu yoktur. Buna göre, bir düzsözün yarattığı her türlü etki ya da sonuç etkisöz edimi olarak nitelendirilebilir. Yani, bir diyalogda söylenen sözler, kendilerinden önceki düzsözün etkisöz bir sonucudur:

(7) “İşte, bu adam sensin! Seni kendime vekil tayin edeceğim. Deyince, boynunu büküp efendisini dinleyen küçük ihtiyar doğruldu. “Beni affedin padişahım” dedi.
(Ömer Seyfettin II, *Nâdân*, s.13)

(8) numaralı örnek alıntıda, bir düzsözün, muhatabının duygu ve düşünceleri üzerindeki etkisi düzsözle açıkça ilişkilendirilerek verilmiştir. Ayrıca bu örnekte önce edimsöz, ardından bu edimsözün bağlı olduğu düzsöz de yer almaktadır. Böylece, bir söz ediminin üç bileşeni de anlatıcı tarafından aktarılmış olmaktadır:

(8) Sonra bu ihtiyar Karagöz, taşralarda otura otura değişmiş garip lugatli bir İstanbul şivesiyle bana, nasihat vermeğe başladı. Nasihatlerinden, daima çirkin olan o tahammül olunmaz hakikati hissettim. İstirabın, teessüfün faydasız olduğunu, muhite uymak lazım geldiğini, gülüp eğlenmeği, çok düşünmemeyi, hiçbir şeye ehemmiyet vermemeği *tavsîye ediyordu*. Diyordu ki:

- Kısmetin yokmuş, erkânıharp olamamışsın...Artık büyük yerleri, hele İstanbul'u bütün bütün unutmalı... Akşamları birer tek atmalı. Ense yapmalı. Gülüp oynamalı. Bu ne sanki, Aynaroz papazı gibi, çileye girmek! Yazık, gençliğine acıyorum.

O gittikten sonra düşündüm. Söyledikleri doğru değil miydi? Evet, doğru değil miydi?

(Ömer Seyfettin II, *Nakarat*, s.32)

Kurgusal anlatı metinlerinde sözel olmayan etkisöz edimleri anlatının doğal olay akışı içinde yer alır. (9) numaralı örnekte, doğrudan aktarılan ve edimsözün belirtilmesine gerek olmayacak kadar açık bir düzsöz ve onun etkisözünü arka arkaya verilmiştir:

(9) - Şu duvardaki Kur'an-ı Kerim'i aliver.

Matlûbe yürüdü. Daima mihrap gibi yerde asılı gördüğüm yeşil, ipek bir bohçaya sarılı Kur'an-ı Kerim'i aldı, öptü. Başına koydu.

(Ömer Seyfettin II, *Yemin*, s.63)

Etkisöz aktarımı bazen de ilişkili olduğu düzsözün özetinden sonra yapılır:

(10) İhtiyar bana feragat, tevazu, hasbîlik felsefesini anlatıyordu. Dinlerken, hakikaten gergin ve müteheyyiç asabım sükûn buluyordu.

(Ömer Seyfettin I, *Hürriyet Gecesi*, s.130)

5.Sonuç

Dilbilim ve anlatıbilimin ortak konularından biri olan söz aktarımı, anlatıbilimde anlatıcının öyküyü söyleme dönüştürmedeki bakış açısının belirtilerinden biri olarak ele alınır. Bakış açısının, söz aktarımlarına bağlı olarak belirlenmesinde genellikle dilbilimdeki aktarım biçimlerinin kurgusal metinlerdeki örnekleri üzerinde durulur. Sözün doğrudan ve dolaylı aktarım biçimleri, anlatıcının görünürlük derecesine işaret eder.

Turkish Studies

Ancak söz edimleri kuramının, bir sözü üç bileşene ayırması, söz aktarımı için de yeni bir sınıflamanın yapılabilmesi anlamına gelir. Aktarıcı/anlatıcı; düzsöz, edimsöz ya da etkisöz bileşenleri arasında *bakış açısı* ve *amacına göre* aktarım açısından bir seçim yapar. Yukarıdaki örneklerle bu seçimlerin neler olabileceği gösterilmeye çalışıldı. Elbette, söz edimlerine göre söz aktarım biçimleri bizim verdiğimiz örneklerle sınırlı değildir. Bazı öyküleri inceleyerek belirlediğimiz bu belli başlı olasılıkların sayısının, örneklemin genişletilmesi ile artacağı kuşkusuzdur. Burada vurgulanmak istenen en önemli nokta, söz aktarımının sadece doğrudanlık / dolaylılık ekseninde değil, söz edimleri kuramının ayrımlarına göre de incelenebileceğidir. Bu incelemeye bağlı olarak kurgusal metinlerde anlatıcının bakış açısının belirlenmesinde farklı bir yol da kullanılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- AUSTIN, J.L.(2007). **Söylemek ve Yapmak**. (Çev.Levent Aysever). İstanbul: Metis Yayınları
- BAL, Mieke (1997). **Narratology. Introduction to the Theory of Narrative**. Canada: University of Toronto Press.
- CHATMAN, Seymour (2008). **Öykü ve Söylem**. (Çev.Özgür Yaren). İstanbul
- COHN, Dorrit (1978). **Transparent Minds. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction**. New Jersey: Princeton University Press, New Jersey.
- EZİLER-KIRAN, Ayşe (2003). “Dilde Çokseslilik”, **Günümüz Dilbilim Çalışmaları**. Multilingual, İstanbul, ss. 175-192.
- FLUDERNİK, Monica (2009). **An Introduction to Narratology**. London: Routledge
- GENETTE, Gerard (1988). **Narrative Discourse (Revisited)**. Translated by Jane E.Lewin. Cornell University Press, America
- Güzel Yazılar (1996): Hikayeler I. Ankara: Türk Dil Kurumu
- HERMAN Luc, VERVAECK Bart (2005) *Handbook of Narrative Analysis*. Lincoln and London: University of Nebraska Press,.
- ÖMER SEYFETTİN (1976). **En Güzel Hikayeler. Birinci Kitap (I)** (Haz.Tahir Alangu) İstanbul
- ÖMER SEYFETTİN (1976). **En Güzel Hikayeler. İkinci Kitap(II)** (Haz.Tahir Alangu) İstanbul
- SABAHATTİN ALİ (1987) **Sırça Köşk**. İstanbul
- SEARLE, J. (1979). **Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts**. Cambridge University Press: U.K.
- SEARLE, J. (2000). **Söz Edimleri** (çev.R.Levent Aysever) Ayraç Yayınları: Ankara
- SEMİNO Elena, SHORT Mick (2004). **Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing**. Routledge, London
- TANER, Haldun (1955) **Şișhaneye Yağmur Yağyordu**. İstanbul: Varlık Yayınları
- TANER, Haldun (1967). **Konçınalar**. İstanbul: Varlık Yayınları
- TODOROV, Tzvetan.(2001). **Poetikaya Giriş**.(Çev.Kaya Şahin) Metis Eleştiri: İstanbul
- TODOROV, Michael (2001) **Narrative: A Critical Linguistic Introduction**. Routledge: USA

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011